

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Gyulai Pál utolsó nyilatkozata

Kontextus, újságírói morál, homály*

I.

1908–1909 sűrű időszak a magyar irodalomban. Nyugat néven elindul egy folyóirat, amelynek legelső számaiból még korántsem látszik, hogy hosszabb életű lesz, mint elhivatott és tényleges szerkesztőjének, Osvát Ernőnek korábbi lapkísérletei. Igaz, rendszeresen közlik Ady Endre műveit – akinek *Vér és arany* című kötete közeli bizonyosság, hogy az *Új versek* nem csak egyszeri fellángolás volt –, és a legelső számokban már szerepelnek a legújabb tehetségek: Balázs Béla, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Hatvany Lajos. Az év őszétől azután Móricz Zsigmond, Füst Milán, Babits Mihály, Laczkó Géza is munkatársuk lesz.

1908-ban még működik a Thália Társaság – repertoárjukon itthon ritkán játszott, kortárs darabokkal. Az év tavaszán Nagyváradon megszerveződik A Holnap Irodalmi Társaság, első antológiájuk¹ kora ősszel kerül a könyvesboltokba. Szeptember 27-én Vajda János emlékére ünnepélyt rendeznek a nagyváradai városházán, felgyúlnak a villanylámpák, a díszterem bejáratánál Ady Endre és író társai fogadják a városi notabilitásokat.² November elején a fővárosban tárgyalások kezdődnek a Magyar Írók

* Jelen írás Gyulai Pál utolsó nyilatkozatának – valójában: *nyilatkozatainak* – tágabb kontextusát vizsgálja. Az utóbbi időben több munka foglalkozott a nyilatkozatnak helyt adó 1909. évi *Újságíró-almanach*hál, illetve a Nyugat folyóirat, A Holnap Irodalmi Társaság és általában a modern írók fellépését övező vitákkal (I. BALÁZS Eszter, *Az intellektualitás vezérei: Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról [1908–1914]*, Bp., Napvilág, 2009; SZÉNÁSI Zoltán, „Az irodalom hajdani bakói és koronaőrei”: A Nyugat és A Holnap fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára, *Literatura*, 2013, 1. sz., 3–26; Uő, *Reprezentáció és karitás: Bevezető gondolatok a Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachjának sorozatkidadásához*, ill. BOKA László, „Szellemi erupció” – és hadi készülődések... = A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi *Almanachja* [reprint kiadás], Bp., Argumentum—OSZK, 2016, 3–16, ill. 17–43; Boka László tanulmánya az *Irodalomismeret* 2016/4. számában is olvasható (15–32). – Jelen munka az irodalmi vitákban a résztvevők személyes motívumait keresi, az *egyén* döntéseit helyezi előtérbe. A szöveg előadás formában a *(B)irodalom: Gyulai Pál az irodalom élén* címmel megrendezett konferencián hangzott el 2017. január 26-án.

¹ *A Holnap: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Miklós Jutka versei*, szerk. ANTAL Sándor, Nagyvárad, A Holnap Irodalmi Társaság, 1908.

² ADY Endre *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok*, IX, szerk. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973, 514. (A továbbiakban: AEÖPM IX.)

Egyesülete megalapításáról – az elképzelések szerint a társulás, amelynek vezetésében Ambrus Zoltán mellett Ignótus, Osvát Ernő, Fenyő Miksa, Elek Artúr is helyet kapnának, elkötelezett érdekvédelmi munkát folytatna.³

1909 tavaszán a Nyugat megkezdi könyvkiadói munkáját, de Ignótus – távolabbra tekintve – már egy tőkeerős *Modernier Verlag* feladatait körvonalazza: egy „nagy bank vagy takarékpénztár égése alatt” felolvasásokat tartanának, kiállításokat és koncerteket is rendeznének.⁴ 1909. június 1-jén a Nyugat összevont Ady-számot jelentet meg a költő népszerűsítésére, közben Nagyváradon elkészül A Holnap második antológiája.⁵

Friedreich István reáliskolai tanár, tárcaíró már 1908. január közepén megindítja támadásait Ady Endre és a nyugatosok „nagyképű, mesterkéltséggel, immorális, hazagyalyázó pöffeszkedése” és „kanális-morálja” ellen.⁶ Beöthy Zsolt, a Kisfaludy Társaság elnöke 1908. februári közgyűlésükön közélet és irodalom „aggodalomkeltő vonásairól”, „régis és új” megértésre nem törekvő ellentétéről beszél, majd figyelmezteti a modern írókat, hogy megszólalhatnak ugyan „a nyelv és verselés legnagyobb virtuozitásával”, ám ha munkáikban nem a nemzeti szellem nyilatkozik, a mű „csak egy szó szerint meg nem írt idegennek a fordítása” marad.⁷ Ugyanezen alkalommal Vargha Gyula, a társaság titkára „szent kötelességüknek” nevezi, hogy gátat vessenek a modernnek rombolásának, és megvédjék a közönséget „az idegen fertőzés mérgétől”.⁸ Az élclapokban gúnyversek, paródiák jelennek meg az új írókról és „érthetetlen” műveikről – megjegyzendő, hogy ugyanezen lapok a politikai élet szereplőit ennél jóval kíméletlenebb modorban „népszerűsítik”.

„Az öregebb írók” aggodalmait hallva – miszerint a fiatalok „mindent le akarnak rombolni”, és „mindent fel akarnak fordítani” – decemberben Mikszáth Kálmán is megszólal a vitában. A fiatal nemzedék másképpen ír, és műveik olykor „újszerűek”, máskor szokatlanok – állapítja meg Mikszáth, aki az újak között „jelentékeny, sőt nagy talentumokat” is felfedezni vél, ellenben „háborús mozgalmak” jeleit távolról sem észleli.⁹ A jóindulatot Ignótus is nyugtázza a december 16-i Nyugatban, felrója azonban Mikszáthnak, hogy a *lényegről* nem beszélt, a beérkezettek „játszi és jogos felsőségével” negligálja mindazt, „melyben aztán a háború törvényei uralkodnak”: „A háború éppen az értetlenség ellen folyik, mely bizonyos formákat és irányokat akar kötelezőkül

³ AEÖPM IX, 549–551.

⁴ Ignótus – Hatvany Lajosnak. [Budapest, 1909. április 4., ill. április 13.] = *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. HATVANY Lajosné, Bp., Szépirodalmi, 1967, 68–71, i. h. 69. (A továbbiakban: LHL.)

⁵ *A Holnap új versei*, szerk. KOLLÁNYI Boldizsár, Bp., Deutsch Zsigmond és Társa, 1909.

⁶ [FRIEDREICH István] GÖRCSÖNI Dénes, *Ady Endre versei*, Alkotmány, 1908. január 16., 9–10; GÖRCSÖNI Dénes, *Nyugat*, Alkotmány, 1908. február 20., 2–3, i. h. 2.; gd., *Folyóiratok szemléje*, Katholikus Szemle, 1908, 3. sz., 343–344, 4. sz., 469–470, 5. sz., 584–586, 590.

⁷ BEÖTHY Zsolt, *Elnöki megnyitó beszéd* (1908. február 9.), *A Kisfaludy-Társaság Évkönyve*, Új folyam, 42. köt., Bp., 1908, 3–7, i. h. 3., 4.

⁸ VARGHA Gyula, *Titkári jelentés*, *A Kisfaludy-Társaság Évkönyve*, Új folyam, 42. köt., Bp., 1908, 8–11, i. h. 8.

⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *Hadi készülődések*, *Az Újság*, 1908. december 10., 1–3, i. h. 1., 2.

rátukmálni az írókra, s a szűkkeblűség ellen, mely [...] minden újabb törekvésre, hangra vagy formára kimondja a szentenciát, hogy nem magyar, s védekezésre szólítja fel ellene a nemzeti szellemet.”¹⁰ Mindez így, Mikszáthnak címezve személyeskedő és túlzó, Ignótus megértés helyett a különbségekre helyezi a hangsúlyt, néhány nap múlva azonban megjelenik Rákosi Jenő A Holnap-kritikája, amely visszamenőleg mintegy igazolni látszik Ignótus kombattáns elszántságát. Rákosi fafejű, nyárspolgári okoskodásával a korlátolttságot állítja eszményként olvasói elé: A Holnap költészetét *idegennek* bélyegzi, művelőit pedig zárt intézetbe való *beteg emberekként* írja le.¹¹

„Társadalmi és politikai agitációk szócsatájában a *nemzetköziség*, az irodalomban pedig a *modernség* körül dúl az öldöklés. Ember embernek a szavát nem érti ebben a kavarodásban. Kések villognak, dárdák röpködnek és fegyverek ropognak mindenütt. Nem is vita ez már, hanem valóságos háború” – olvashatjuk az 1909. évi *Újságíró-almanach* Bányai Elemér által írt, 1908. december 24-re keltezett előszavában.¹² A cikkgyűjtemény a szerkesztői szándék szerint a társadalmi és irodalmi életet átható „forrongás” okait és következményeit kutatná, és erről reprezentatív képet adna (egyébíránt Mikszáth tárcája is Bányai felkérésére született).

A kötet *legizőbb* írásában Ady a *magyar lelkek forradalmát* jelenti. A hangnem profetikus, az üzenet nagy időkhöz méltó: a jelen „intellektuális forradalma” „jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak”.¹³ Pár héttel később Ady *Irodalmi háborgás és szocializmus* című esszéjében stilizálja tovább a megkapó ötletet: bár Magyarország egésze még a hatalmon lévőké, de „az irodalom nem az övék”: „Az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésétt, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának”, és „az a szinte perverz érdeklődés, szóharc és tollharc, mely ma – példátlanul – a magyar irodalom körül hóbörög és hóborog, katasztrófális előjele egy nagy fölfordulásnak”.

Örülök – folytatja Ady –, hogy én írhatom meg véletlenül legelőször, de mindenesetre legnyíltabban, hogy ez az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül. Gazdaságilag a legokosabb isten se tudná, mikor szabadít föl bennünket a szocializmus, de a lelkeinket kezdi már szabadokká tenni, még

¹⁰ IGNOTUS, *Hadi készülődések*, Nyugat, 1908. december 16., 449–454., i. h. 450, 451.

¹¹ [RÁKOSI Jenő] –ő, *A Holnap*, Budapesti Hírlap, 1908. december 20., 1–5.

¹² [BÁNYAI Elemér] ZUBOLY, *Előszó = A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachja*, szerk. SZERDAHELYI Sándor, [BÁNYAI Elemér], Bp., A Budapesti Újságírók Egyesülete, 1909, 1–3, i. h. 1. (A továbbiakban: *Almanach*.)

¹³ ADY Endre, *Magyar lelkek forradalma: Strófák = Almanach, i. m.*, 101–104. (Ld. AEÖPM IX, 299–301.) – Az összefüggést Ady már 1907 márciusában, Tóth Bélának írt cikkében érintette: „Hiszem és vallom, hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon. Itt van már a csodálatos, áldott vihar az ő hírnökeivel, szent sirályaival. Társadalomban, politikában még csak a nyugtalanság sikoltoz. De irodalomban, művészetben, tudományban már itt van a villámütés bizonyosság” (ADY Endre, *Válasz Tóth Bélának = Ady Endre Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok*, VIII, szerk. VEZÉR Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1968, 179–182, i. h. 180.).

a mi lelkeinket is, a mi szegény, magyar lelkeinket. [...] Ez az új irodalom, ha messziről s feudális vagy polgári szemekben nem is tetszik szocialistának (valószínűleg nem is az), a szocializmus által, a szocializmus révén: van. Még szimbolizmusa és állítólagos érthetlenségének szimbolizmusa is azt a szocializmust szimbolizálja, melyet nem értenek és még inkább: nem akarnak érteni.¹⁴

Ady előbbi útmutatása szerint a századelő magyar művészetének rendeltetése: szembe-
szegülés a *reakcióval* a haladás és a szabadság jegyében. *Örökszép, igaz, magyar sors*.
Ady nem azt mondja: pénzt akarunk, sikert, befolyást – *küldetés* nélkül mindez mit sem
ér. Ha hiszünk a frázisoknak, *már-már* kézenfekvő, hogy a modern művészet elfogad-
tatásáért zajló küzdelem nagyobb, történelmi léptéket jelzett: a társadalmi értelemben
vett *réginek és újnak* – illetve, ahogy például Király István értékelte az 1908-as év vi-
táit –: „imperialista reakció és demokratikus haladás” összecsapásának színtere lett.¹⁵
És bár a Népszava olykor kifejezetten alpári hangot ütött meg Ady Endrével szemben,
és több szociáldemokrata vezető modern költészetéről hozott *ítélete* is csereszabatosnak
mondható például Rákosi Jenőével,¹⁶ a honi marxista irodalomtörténet-írás egyik
sarkpontja lett a tétel, hogy a századelőn végbement a „lelkek forradalma”, és a küldet-
ést azután az 1945 utáni szocialista forradalom (értsd: kommunista hatalomátvétel)
vitte teljességébe.¹⁷

*

Mindazonáltal az 1908-as év legkiterjedtebb, duk-duk affér néven elhíresült irodal-
mi polémiája – amely A Holnap körüli villongások egy részét is magába foglalta –
a modernek körén *beliül* robbant ki. A kortársak az események háttérében az Új Idők
szerkesztőinek, Herczeg Ferencnek és Farkas Pálnak a mesterkedéseit gyanították.
Lapjukban elébb teret adtak A Holnapnak: az október 11-i számban Antal Sándor
előszava mellett verseket közöltek az antológiából (333–334, 323), másfelől pedig

¹⁴ ADY Endre, *Irodalmi háborgás és szocializmus*, Szocializmus, 1909. január 2., 112–114, i. h. 113, 114.
(L. AEÖPM IX, 297–299.). – A szám január közepén jelent meg.

¹⁵ „Hiszen a magyar progresszió nem volt elég erős ekkor még ahhoz, hogy felkészült, megszervezett,
egységes politikai erőként lépjen fel, ugyanakkor azonban túl volt már azon, hogy rendőri ügyként
hagyja magát a mélybe fojtani: megnőtt ebben az átmeneti helyzetben az ideológiai-irodalmi terület
jelentősége. Törvényszerűen, a dolgok belső logikájánál fogva mindinkább ide tolódtak át a politikai
ellentétek is: itt keresett megfogalmazást minden önálló akcióra még képtelen, de hallgatni tovább nem
tudó társadalmi elégedetlenség. S a reakció [...] érdeklődése homlokterébe került az irodalom; köz-
vetlenül politikai kérdéssé vált a művészet. S minőségileg új szakaszba léptek ezzel az irodalmi viták:
megváltozott az osztályjellegük. [...] az uralkodó osztályok házi ellentétén túl elnyomók és elnyomottak,
haladás és reakció általánosabb, átfogóbb ellentéte is ide költözött. Mindinkább a ténylegesen szemben
álló társadalmi erők – imperialista reakció és demokratikus haladás – kialakulni kezdő széles táborának
[helyesebben: *táborainak*] egyik lényeges küzdőfrontjává vált az irodalom” (KIRÁLY István, *Ady Endre*,
Bp., Magvető, 1970, I, 624).

¹⁶ L. AEÖPM IX, 525–527.

¹⁷ A kérdéstről bővebben l. KOSZTOLÁNCZY Tibor, *A fiatal Osvát Ernő*, Bp., Universitas, 2009,
185–198.

a Singer és Wolfner cég – az Új Idők kiadója – bizományban vállalta a könyv forgalmazását.¹⁸ Ezzel a nagyváradi poéták „helyiérdekű” kezdeményezését kiemelték az ismeretlenségből. Kisvártatva viszont Herczeg Ferenc „figyelmeztette” Ady Endrét, hogy a holnaposokkal „rossz társaságba keveredett, reá nézve a legrosszabba: az adyendréskedők társaságába. A Holnap irodalmi hitvallása az, hogy utánozzák Adyt. Kár, hogy ez a művészember mindig csak tágöblű gramofonok kíséretében hallatja szavát. [...] Ady Endrének kegyetlen irtóháborút kellene indítani az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra kiméri az ő húsát”.¹⁹ Három hét múlva Ady az Új Időkben elutasította a modern irodalom „mozgalmi” jellegét, elhatárolódott „a cégére alatt ágáló senkiktől”:

Nincs közöm az úgynevezett magyar modernekhez, s az én állítólagos irodalmi lázadásom nem is lázadás. Ravasz, kicsi emberek belémkapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok és egy kicsit élhetetlen, de oka ennek se vagyok. [...] nem tudok semmit arról a forradalomról, amely állítólag nevemben, az én nevemben dúl. Se Balassánál, se Csokonainál, se Petőfinél újfélebbnek, modernebbnek nem tartom magamat.²⁰

Ady a duk-duk pamflettel az országos érdeklődés fókuszába került, ám viselkedése (értethető) meghasonlást keltett holnapos rajongói között, valamint a Nyugat-szerkesztők is megsértődtek, hiszen a cikkben kifigurázva érezték magukat, mi több, attól tartottak, hogy Ady átpártol a konkurenciához (*Az Illés szekerén* című, új kötete első, második és harmadik [!] kiadásának jogait a duk-duk cikk előtt pár nappal adta el Singer és Wolfneréknek²¹).

A Nyugat és A Holnap tervezett közös budapesti matinéjára már nem került sor, és A Holnap folyóirat sem indult meg.²² Ady Érmindszentről küldött levelekben sajnálkozott és magyarázkodott, mígnem sikerült Hatvany Lajost és a Nyugat-szerkesztőket kiengesztelnie. A már említett két esszé, a *Magyar lelkek forradalma* és az *Irodalmi háborgás és szocializmus* című – külön-külön is – amolyan megújított hűségnyilatkozat: Ady most konzervatív írókat sértegetett, Bányai Elemér az utóbbi írásban „egy jól sikerült körpofozás lovagias elintézését” látta: „Mindenki megkapta a magáét és így van jól.”²³

Kevésé ismert, hogy a holnaposok egységét kezdettől fogva hiúsági szemponatok és belső ellentétek gyengítették. Antológiájuk már a nyár elején kész volt, ám miután a szerkesztő, Antal Sándor külföldre utazott, Miklós Jutka és Emőd Tamás

¹⁸ Az 1908. november 29-i Új Időkben még két Ady-vers olvasható, Antal Sándor úti beszámolója november 8-án és december 13-án jöttek.

¹⁹ [HERCZEG Ferenc] HORKAYNÉ, *Ellesett párbeszédék*, Új Idők, 1908. október 25., 367–368, i. h. 368.

²⁰ ADY Endre, *A duk-duk affér*, Új Idők, 1908. november 15., 443–444. (Ld. AEÖPM IX, 278–280.).

²¹ L. Singer és Wolfner – Ady Endrének. [Budapest, 1908. november 9.] = Ady Endre *Levelezése*, II, szerk. HEGYI Katalin, VITÁLYOS László, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2001, 93–94. (A továbbiakban: AEL II.)

²² A Holnap terveiről I. AEÖPM IX, 519.

²³ Bányai Elemér, Reinitz Béla – Ady Endrének. [Budapest, 1909. március 25.] = AEL II, 171–172.

a kinyomtatott könyvből a róluk írt bevezetéseket kitépették és újrairatták, mert nem találták magukra nézve eléggé hízelgőnek.²⁴ A Nagyváradi Napló szerint más költők viszont Budapesten, a New York kávéházban elégedetlenkedtek, mert *A Holnap*ból – költészetüket Ady-utánzásnak bélyegezve – kihagyták őket, majd „aknamunkába” kezdtek *A Holnap* ellen. A napilapoknál (legalábbis a tudósítás megjelenéséig) különösebb sikerrel nem jártak, Osvát Ernő azonban a Nyugatban „kínos feltűnést keltve” közölte az egyik „elégedetlen”, Kemény Simon kritikáját.²⁵ Kemény *A Holnap* költői teljesítményét – noha Osvát szerkesztői lábjegyzetben hívta fel a figyelmet „Babits Mihály nagytehetsége csodálatos jeleire” – Ady-utánzásnak (!) és jobbra dilettantizmusnak minősítette. A meglepő fejleményt, hogy a Nyugat kifejezetten ellenségesen fogadta *A Holnap*ot, magyarázhatja az is, hogy – mint Schöpflin Aladár emlékezett – körükben „vegyes hatást tett a könyv, nagyzoló előszava ellenszenvet keltett”,²⁶ ám feltételezhető, hogy a Nyugat zavaró kihívásként fogadta a *szavakban* náluk radikálisabb, azaz „még modernebb” írói kör jelentkezését. Közben a Magyar Írók Egyesületének ideája is elhalt: a megalakulás pozícióharcok, az ügy jelentőségéhez mérten kicsinyes vetélkedés miatt hiúsult meg.²⁷

És noha a Kisfaludy Társaság 1909. februári közgyűlésén Berzeviczy Albert az új irodalmi jelenségeket *romlásként* emlegette, az előző évi Beöthy-beszéddel összetvetve józanabb és engedékenyebb hangot ütött meg, kijelentve, hogy „a huszadik században már anatómákkal célt érni nem lehet”, „irodalmi hatással csak irodalmi hatást, sikerrel csak sikert lehet szembeállítani”.²⁸ És ha megemlégtük Rákosi Jenő kirohanását a Budapesti Hírlapban, ne feledjük el a Független Magyarország napilapot, amely *A Holnap*nak „szinte hivatalos orgánuma lett” – nem ellenszolgáltatás nélkül.²⁹

A Holnap második antológiájához Kollányi Boldizsár kihívó, még az elsőtől is „harcosabb” előszót írt – manifesztumnak is nevezhetnénk, ha nem lenne oly rettentően tudálékos (és terjengős).³⁰ A Pesti Hírlap gunyoros tárcában fedte fel *A Holnap* taktikáját:

És most mi várjuk, hogy ez ellen is vonuljon fel minden irodalmi tényező, hogy üssék őket, hogy jó Szabolcska Mihály tovább parodizálja őket. Ó, *A Holnap*ék ügyesek; adtak csalogatót

²⁴ VITÁLYOS László, *Adalékok A Holnap történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 1994, 3. sz., 341–343, i. h. 342.

²⁵ [Név nélkül], *Forrongás A Holnap ellen*, Nagyváradi Napló, 1908. október 11., 4–5, i. h. 4. – Kemény Simon *A Holnap* című figyelője a Nyugat 1908. október 1-jei számában olvasható (214–216.).

²⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály és a Nyugat = Babits-emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, Bp., Nyugat, 1941, 225–229, i. h. 225.

²⁷ AEÖPM IX, 551–553.

²⁸ BERZEVICZY Albert, *Elnöki megnyitó beszéd* (1909. február 7.), A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, 43. köt., Bp., 1909, 3–6, i. h. 5. – Fenyő Miksa Hatvany Lajosnak küldött 1909. február 9-i levelében ekként utalt a vita lecsengésére: „Itthon még mindig dühöng az irodalmi harc; fogatlan véneknek való híglékoszt. Berzeviczy is beleszólt. Majd Berzeviczy nem szól bele?” = LHL, 63.

²⁹ AEÖPM IX, 382.

³⁰ KOLLÁNYI Boldizsár, *Számadás = A Holnap új versei*, i. m., 5–40.

a támadásoknak. [...] Kollányi itt negyven oldalon – különben nagy intelligenciával – *le-számol* A Holnap ellenségeivel, új vitézi tornára híván fel őket. Valószínűleg nem hiába! És A Holnapék versesboltja tovább fog virágozni; A Holnap tovább hiszi, hogy irodalmi kultúrmisszió letéteményese.³¹

Időközben azonban elmúlt a varázs, ez a kötet már nem *esemény*.³² Fennmaradt a kiadó elszámolása: az antológiából 61 példány kelt el, 1416 a raktárban maradt.³³

A Nyugat Ady-száma hónapokig késett, mert a cikkek nem készültek el, pedig a szerkesztők minél előbb szerették volna demonstrálni, hogy a költő és a folyóirat között teljes a nézetazonosság. A korábbi bizalom azonban a kibékülés után sem állt helyre. A szerkesztők immáron óvatos távolságtartással viszonyultak Adyhoz, akit a folyóirat belső ügyeiről csak a legszükségesebb mértékben informáltak; a meginduló könyvkiadással is az volt az egyik céljuk, hogy Adyt „baráti” kötelékek helyett adminisztratív eszközökkel kössék a Nyugat-vállalkozáshoz. A korábbi fontos Ady-könyvek közül azonban csak a *Vér és arany* jogait sikerült – hónapok múltán – megszerezni, így a Nyugat kiadóként Gellért Oszkár és Kemény Simon versesköteteivel debütált. Gellért könyvéről Hatvany Lajos táviratban tudatta lesújtó véleményét³⁴ – Hatvany nemcsak a folyóirat mecénása volt, de a könyvkiadást is ő finanszírozta, miként maga Ady is Hatvany pénzén vívta harcát a szocializmusért, amelyről, egyébiránt, vajmi kevés fogalma lehetett.

II.

Kávéházakban, kaszinókban, zsúrokon és tanári szobákban nyilván sokan emlegették a legújabb magyar irodalmat, de *olvasói* – az eladási példányszámok tükrében – ennél jóval kevesebben voltak. Hasonlóképpen: ha végigolvassuk a bibliográfiákban felsorolt, modernnek elleni támadó írásokat, az a benyomásunk támad, hogy az új irodalom elfogadtatásáért zajló küzdelem sem lehetett *oly* nagyszabású, történelmi dimenziókat idéző (a vonatkozó írások számottevő részét a fentiekben érintettük is).³⁵

³¹ [Név nélkül], *A nagyváradi versesboltról*, Pesti Hírlap, 1909. április 18., 34–35, i. h. 35. – A cikk a duk-duk afférra is magyarázatot ad. Eszerint A Holnap poétái Ady szerepeltetésével akarták a közfigyelmet *magukra* terelni: „A spekuláció jól bevált: jóhiszemű irodalmi tekintélyek kezdték Adyt még jobban paskolni, ütni A Holnapon keresztül. [A többiek] boldogan igyekeztek a maguk bőrének vindikálni mindazt a sok ütletet, amiket csakis Adynak szántak. De nem így Ady; néki fájt ez a dicsőség: tehát a kezébe nyomott zászlót a másik végről fogta és szétütött A Holnapék között” (i. m., 34). Mindezt alátámasztja az, amit Ady az ügyről Diósi Ödönnek és Lédának írt: „Hülye cikk volt s csak az az egy értelem volt benne, hogy egy legió ember az én élehetlenségem révén akar megélni, az én zsenimből. Ugy látszik, ha hülye cikk is volt, talált” [Érmondszent, 1908. november 29.] = AEL II, 108–109.

³² SZÉNÁSI Zoltán, „Az irodalom hajdani...”, i. m., 19–21.

³³ *Emlékezések Ady Endréről*, szerk. KOVALOVSKY Miklós, IV, Bp., Akadémiai, 1990, 201–202.

³⁴ Mindezt Fenyő Miksa Hatvany Lajosnak küldött 1909. április 6-i válaszleveléből tudjuk, Fenyő magyarázata szerint Gellért maga intézte kötetének ügyeit, majd engedélyt kért, hogy rányomtathassa: A Nyugat kiadása (I. BUDA Attila, *A levelezések őszintesége avagy a filológus kategorikus imperatívusza* = *A Nyugat-jelenség [1908–1998]*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1998, 40–82, i. h. 58.).

³⁵ Kevésbé vitatható, hogy a századelő Magyarországon *bárki* – a legtágabb értelemben véve – *bármilyen* szépirodalmi művet megírhatott és megjelentethetett (eltelkintve azon esetektől, ha irományával

A kérdéskörrel több mint két évtizede foglalkozva még mindig nem látom azt a nagyszabású irodalmi összecsapást, amelyről Ady, Bányai, Kollányi, Ignotus és a többiek beszélnek. (Az *Almanach*ban is tárgyalt „nemzetköziség” kérdéséről egy másik tanulmány szólhatna.) Egy művészt mindig rosszul érint az igazságtalan kritika – miként az „igazságos” is –, fájdalmas, ha hóbortosnak, örültnek, vagy ami még rosszabb: tehetségtelennek minősítik. Felnagyítódnak a sérelmek és a megpróbáltatások. Ugyanakkor bizonyos kortársi reakciók – ez erősen érződik – szándékosan túloznak. Bányai szerint például az *Újságíró-almanach* „jelölője háborúra készülő csapatok állomáshelyének, emberállományának, harci készségének és a harcot inspiráló tűzfészek hollétének”:

Okulhat belőle mindenki, mert egyik pártcsoporthoz közvéleménye számára sem lehet közömbös, hogy az ellentáborból micsoda röppentyűk felbocsátásával adják meg a jelt arra, ami már megvan, de ezentúl bizonyára még nagyobb mértékben fog meglenni, hogy az ütközet ti. ágyúk zenéje mellett is megindult. Persze, szellemi ágyúk, de tévedhet közējök igazi is valamikor, lehetőség adva van mindenre a szemben álló irányzatok feszültségében.³⁶

Bányai bombasztikus, de revelatívnek látszó állításait rendre visszavonja vagy módosítja, ugyanakkor feltételezéseivel az ellentéteket mégsem tompítani, inkább kiélezni akarja. Nem annyira háborúról, mint inkább portyázásról, csetepatékról, konkurens napilapok *csapatjátékáról* lehetett szó.

Másfelől az *Almanach*ban közreadott cikkek tekintélyes hányada kedélyeskedés, ártalmatlan múltidézés vagy a *szakma* jobbra színvonalatlan apologetikája: dagályos, közhelyes idealizmus (l. például Balla Károly, Bárány Gerő, Bede Jób, Dömötör István, Falk Miksa, Gopcsa László, Kereszty István, Nádai Pál, Szabó Károly, Szegedy-Maszák Hugó írásait). Irodalompolitika-ügyben – hiszen erről volna szó – alig néhány karakteres állásfoglalást találunk: konzervatív oldalról például Beöthy Zsoltét, Rákosi Jenőét, Szabolcska Mihályét; a modernnek részéről – Ady mellett – Bresztovszky (Bresztóczy) Ernőét, Dutka Ákosét, Mikes Lajosét és Oláh Gáborét. De Dutka most is *harcol*, A Holnap nevében kommunikét ad ki,³⁷ Oláh Gábor szónokol,³⁸ Mikes Lajos pedig direktívaként fogalmazza meg Ady számára, mit és hogyan kellene írnia.³⁹ Ebből a szempontból jóval *modernebb* az, amit (konzervatív oldalról) Ábrányi Emil képvisel: „ne tiltsuk el a mieinket sem attól, hogy szabadon kövessék egyéniségük sugallatát, hogy véralkatuk és ízlésük szerint azt írják, azt műveljék, amihez van kedvük és inspirációjuk”, hiszen munkájuk „az egész magyar nemzetet táplálja fényes

az elfogadott társadalmi, erkölcsi vagy együttélési normák erőszakos megváltoztatására szólított volna fel, ám bátor ez utóbbi törekvések korlátozása nem feltétlenül a primer *alkotói szabadság* megregulázását jelentette volna).

³⁶ BÁNYAI Elemér, *Előszó*, i. m., 3.

³⁷ DUTKA ÁKOS, *A Holnap = Almanach*, i. m., 119–120.

³⁸ OLÁH GÁBOR, *Nyugatiság és nemzetiség = Almanach*, i. m., 153–157.

³⁹ MIKES LAJOS, *Jegyzetek a legújabb irodalomhoz = Almanach*, i. m., 148–149.

dicsőséggel”⁴⁰ És ez már nagyon közel áll ahhoz, amit Ignotus mond (a fényes dicsőség emlegetése nélkül): a nemzeti irodalomba tartozó műveket nem lehet kategóriák, elmélet segítségével kijelölni, az író dolgozzon úgy, „ahogy a tehetsége, a származása, az érzése, az egyénisége tudnia adta. Neki nem kötelessége sem másnak, sem másmi-lyennek lenni, mint ami” – és ez lesz majd a nemzeti irodalom.⁴¹

A kötet legjobban megírt és egyben legszórakoztatóbb hozzászólása Mikszáth Kálmán említett, Az Újságból átvett tárcája – hatását még az sem rontja le, hogy Mikszáth ezúttal háromféle (!) egymással alig szinkronba hozható irodalmi fejlődésmódot körvonalaz.⁴² Teoretikus szempontból a legalaposabb okfejtés Schöpflin Aladár⁴³ (ami nem meglepő) – és Hatvany Lajosé. Hatvany egyszerre személyes és tárgyyszerű, mondatait ezúttal nem színezi indulat, Kiss József és A Hét jelentőségét tudatosítja a honi irodalmi modernség genezisében, a városi líra formálódásában.⁴⁴

Nem mindegyik írás készült frissen az *Almanach* számára. Salgó Ernő cikkét eredetileg az Új Magyar Szemle közölte kilenc évvel korábban.⁴⁵ Beöthy Zsolttól a Kisfaludy Társaságban elmondott 1908. február 9-i beszéd konklúzióját adták újra,⁴⁶ Rákosi Jenő A Holnap-kritika egy hosszabb passzusát kommentálta,⁴⁷ miként Herczeg Ferenc is „Horkayne” véleményét bővítette ki.⁴⁸ Eötvös Károly nyilatkozatának első része a Pesti Napló *A modern magyar irodalom* című, 1907. december 25-i interjú-sorozatában jelent meg (19) – a szerkesztő minden bizonnyal Bányai Elemér volt –, a második rész ugyanazon lapban Bányai Írók – az irodalomról című 1909. január 1-jei összeállításában olvasható (98–99), noha az *Almanach*-változatból úgy tűnik, mintha Eötvös Károly teljes egészében az 1908. végi helyzetre reflektálna.⁴⁹ Id. Szinnyei József 1907-es nyilatkozata (20) az *Almanach*-ban lényegi változtatások nélkül, míg Riedl Frigyesé (19) kiegészítve és aktualizálva szerepel.⁵⁰ Porzsolt Kálmán *Írók és írók* című eszmefuttatását a Pesti Hírlap is közölte,⁵¹ Bresztovszky Ernő egy fél évvel korábbi

⁴⁰ ÁBRÁNYI Emil, *A legújabb irodalom = Almanach*, i. m., 105–106, i. h. 106.

⁴¹ IGNOTUS, *Nemzeti-e a mai irodalom? = Almanach*, i. m., 139–145, i. h. 144.

⁴² MIKSZÁTH Kálmán, [„Egy hírlapíró társam...”] = *Almanach*, i. m., 222–229.

⁴³ SCHÖPFLIN Aladár, *Öregek és fiatalok = Almanach*, i. m., 172–178.

⁴⁴ HATVANY Lajos, *A bocónádi ismeretlen: Az új magyar költészet anthológiájáról = Almanach*, i. m., 127–138.

⁴⁵ SALGÓ Ernő, *Irodalom és újságírás*, Új Magyar Szemle, 1900. január 15., 137–145, vö. Uő, *Az újságírás sodrában = Almanach*, i. m., 60–68.

⁴⁶ BEÖTHY Zsolt, *Régi szavak új címre = Almanach*, i. m., 111.

⁴⁷ RÁKOSI Jenő, *Holnapokról és modernekről = Almanach*, i. m., 163–169.

⁴⁸ HERCZEG Ferenc, [„Hogy a legifjabb költőnemzetség...”] = *Almanach*, i. m., 217–219.

⁴⁹ EÖTVÖS Károly, [„Az Abbazia kávéházban...”] = *Almanach*, i. m., 210–214.

⁵⁰ Id. SZINNYEI József, [„A huszonharmadik ezer...”], ill. RIEDL Frigyes, [„Az egyetem bölcsészeti fakultásán...”] = *Almanach*, i. m., 232–233, ill. 229–232.

⁵¹ 1908. december 19., 1–2.

drámakritika első három bekezdését bocsátotta Bányai rendelkezésére,⁵² Révész Béla *Az új irodalom fele...* című nyilatkozata egy korábbi kritika és egy nekrológ megfelelő részeiből lett egybeszerkesztve.⁵³ A csúcstartó azonban bizonyosan Szini Gyula, akinek *Irodalom és újságírás* című esszéje Osvát Ernő 1905-ös Figyelőjében látott napvilágot, majd még ugyanabban az évben megjelent a Politikai Hetiszemlében és Kolozsvárott A Fáklyában is.⁵⁴

*

Erőteljes szerkesztői beavatkozásokat mutat Gyulai Pál *Almanach*-béli nyilatkozata. Gyulai először szintén a Pesti Napló 1907. karácsonyi számában foglalta össze véleményét a modern irodalomról, azután 1908 decemberében egy újabb interjúra került sor, és e két megszólalásból lett összeollózva az *Almanach*-változat (amely néhány eltéréssel a Pesti Napló már említett 1909. január 1-jei számában is olvasható volt).⁵⁵

A műfajból adódóan mindkét esetben kérdéses, hogy Gyulai *valójában* mit mondott, a megjelent szöveg alapján azonban nyilvánvaló, hogy a szereplés 1907-ben nem állt szándékában: „– A legújabb magyar irodalomról akarja hallani a véleményemet? – kérdezte. – Nem nyilatkozom. Megtörtént már több ízben, hogy interjúkat vettek tőlem, s aztán olyan nyilatkozatokat adtak a számba, amiket sohasem mondtam. Ennélfogva nem nyilatkozom többet senkinek.”

De a nyolcvanon felüli Gyulai a Főherceg Sándor utcai lakásban elbeszélgetett a nála majd' ötven évvel fiatalabb Bányai Elemérrel, aki – igenis megsértve „a köteles diskreciót” – ekként közvetítette Gyulai „önkéntelenül és akarata ellenére” született nyilatkozatát:

– Gondolataimat és véleményeimet nem bízom másokra. Én is író vagyok, s ha van valami mondanivalóm, elmondom a Budapesti Szemlében. Különbem sem értem, hogy milyen irányban óhajta véleményemet. *A legújabb irodalomban is vannak tehetséges és nem tehetséges emberek. És vannak olyanok, kik eredetiek, és olyanok, akik utánzásból élnek. Nemzeti vonás a legkevesebb bennök, ez tény.* A Budapesti Szemléből meg lehet tudni ezeket.

Az előbbi sorokat olvasva egyáltalán nem világos, hogy Gyulai mikortól számítja a „legújabb” magyar írók színrelépését. Bányai azonban e néhány mondathoz és egy ódivatú bon mot-hoz terjedelmes kommentárt fűz – elképzelhető, hogy a Gyulaival folytatott beszélgetésből néhány pontosító megjegyzés átkerült ebbe a szövegrészbe. Bányai interpretációjából mindenesetre úgy tűnik, hogy Gyulai inkább az *írói*

⁵² BRESZTOVSZKY Ernő, *Megváltás felé* [Garami Ernő színművéről], Szocializmus, 1908. május 21., 441–443, i. h. 441–442, vö. BRESZTÓCZY Ernő, *Új irányok, új emberek = Almanach, i. m.*, 112–115.

⁵³ [RÉVÉSZ Béla] RB., *A pénz: Garvay Andor színműve*, Népszava, 1908. október 25., 4–5, i. h. 4, ill. Uő., *Marton István könyve*, Népszava, 1908. szeptember 26., 3–4, i. h. 3. – Az eredményt l. *Almanach, i. m.*, 170–171.

⁵⁴ SZINI Gyula, *Irodalom és újságírás*, Figyelő, 1905. január 15., 3–6; Politikai Hetiszemle, 1905. február 19., 7–8, ill. A Fáklya, 1905. május 28., 4–8.

⁵⁵ A szövegeket l. a *Mellékletben*.

középnemzedéket tekinti a legújabb magyar irodalomnak, és közülük valóban többeknek felrótta a Budapesti Szemle, hogy elfordultak a nemzeti szellemtől.⁵⁶ Mindemellett Gyulai még az 1890-es évek végén mondta el azokat a beszédeket, amelyekből Bányai szerint „meg lehet valóban tökéletesen állapítani, hogy miként vélekedik ő a legújabb irodalom termékeiről”; Gyulai 1897-ben nyomatékosította az írói műgond szükségességét,⁵⁷ és 1898-ban taglalta, hogy a „tárcaelbeszélések özöne” mily kedvezőtlen hatást gyakorol a prózairodalom egészére (és ez volt a Kisfaludy-közgyűléseken elhangzott utolsó Gyulai-beszéd).⁵⁸

Az interjúvoló ügyesen választott szillogizmussal fedi el, hogy a körkérdés tulajdonképpen tárgyáról, vagyis „a legeslegújabb írókról, nevezetesen a ma embereiről” Gyulai nem nyilvánított véleményt: Bányai megemlíti a Budapesti Szemle „pár hónappal” korábbi, műveikre vonatkozó bírálatait, magától értetődőnek tartva, hogy ezek a szövegek Gyulai álláspontját is tükrözték (ami összességében nem tévedés). Avagy Gyulai mégis beszélt Bányainak „a legeslegújabb írókról”? – feltűnő, hogy ez előbbi bírálatokban a *tehetség-tehetségtelenség*, illetve az *utánzás-eredetiség* szempontjai döntő fontossággal bírtak.⁵⁹ – Nehéz az újságíró munkája (és az irodalomtörténészé). A Pesti Napló 1909. újévi összeállításának főcíme alatt ez olvasható: „Írta Zuboly” – mindezt szó szerint is értelhetjük: Bányai nem csak összegyűjtötte az 1907-es és 1908-as nyilatkozatokat, de részben *meg is írta* őket. Mikszáth Kálmán előrelátó volt, ő maga jegyezte le mondandóját.

Az *Almanach*-béli Gyulai-nyilatkozat további kételyeket támaszt az interjúszövegek hitelességét illetően. Bányai e második nyilatkozathoz ugyan *részben* új kontextust teremt – Gyulai most nem íróasztalánál dolgozik, hanem szalonjában a portréja készül –, de kezdetben szóról szóra ugyanazt „mondja”, mint 1907-ben: „– A legújabb magyar irodalomról akarja hallani [a] véleményemet? – kérdezte. – Nem szívesen nyilatkozom. Megtörtént már több ízben, hogy interjúkat vettek tőlem, s aztán olyan nyilatkozatokat adtak a számba, miket sohasem mondtam.” Itt Bányai a „szívesen” szót illeszti be az egy évvel korábbi szövegbe: ez az ő eminens érdeke. Eztán Gyulai „elismétli” 1907-es mondatait a tehetséges és nem tehetséges írókról, majd így folytatja:

– Arról azonban szó sem lehet, hogy akár a költészetben, akár drámában és regényben Arany, Petőfi, Katona vagy Kemény magasságáig egy is eljutott volna. Megírtam ezt többször a Budapesti Szemlében, s ma is ez a nézetem. Hallom, hogy most *nagyra vannak* egy fiatal

⁵⁶ L. PORKOLÁB Tibor, *Lévay, a kritikus: A Budapesti Szemle Értesítő-rovata a századfordulón*, Irodalomtörténeti Közlemények, 116(2012), 6. sz., 603–639, i. h. 630–631.

⁵⁷ GYULAI Pál, *Elnöki megnyitó beszéd* (1897. február 7.), A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, 31. k., 1898, 3–9.

⁵⁸ GYULAI Pál, *Elnöki megnyitó beszéd* (1898. február 6.), A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, 32. k., 1900, 3–7, i. h. 4.

⁵⁹ [BERKI Miklós] b. m., *Ady Endre: Új versek*, Budapesti Szemle, 131. köt., 1907. augusztus, 312–314; [LÉVAY József] V–., *Kaffka Margit könyve; Oláh Gábor: Költemények (1904–1906)*, Budapesti Szemle, 131. köt., 1907. szeptember, 468–473; n., *Kosztolányi Dezső: Négy fal között*, Budapesti Szemle, 132. köt., 1907. október, 155–157.

poétával (Ady Endrére célzott, kit beszélgetésünk további folyamán meg is nevezett).⁶⁰ Nem számít. Nem sokat ér! A Budapesti Szemlében is irtunk róla. Tehetséges ember, de tele van affektációval, márpedig, aki a költészetben affektál, az olyan, mint aki a tiszta bort hamisítja. Abból, hogy utánzóí vannak, legfeljebb az következik, hogy ízléstelen emberek nagyobb számmal burjánoznak, mint régen. Az utánzók irtogatása különben a kritika dolga, melynek az a feladata, hogy az ízlés érdekeit megalkuvás nélkül védelmezze. De nem az újságkritika, mert egy és más kivételektől eltekintve, ez már lesüllyedt a közönséges reklám és az üzletkedés színvonalára. Legjobb esetben pedig szinte mindenik lap a maga emberét magasztalja, de a reklám akkora apparátusával és ízléstelenségével, ami a régi időkben sohasem történetelt volna. Nem tudom, hogy ezen mi az örülnivaló. Inkább szomorkodni kellene, hogy az irodalmi kritika ennyire lesüllyedt.

Most viszont egyértelmű, hogy a „nyilatkozó” a cezúrát *nem* a 19. század utolsó harmadában-egyedében indultak és Adyék generációja között vonja meg – miként a „valóságos” Gyulai Pál is a 19. század klasszikusaihoz mért mindenkit, aki utánuk jött. Számára talán fel sem merült, hogy az *újaknak* nem Petőfi, Katona és Kemény a példa. Nem érzékelt a paradoxont, amely az új írók elé állított követelményekben rejtett: ha a nemzeti klasszicizmus színvonala az utódok számára tulajdonképpen elérhetetlen – akkor miért az egész művészet? Epigonizmusnak? Másfelől a régi nagyságokat inspiráló életérzéseket, fejleményeket hetven-nyolcvan évvel később már nem lehet visszahozni, más lett a világ.

Nézzünk csak körül. Hol van az élet, melyet Berzsenyi, Vörösmarty, vagy akár az is, amelyet Petőfi és Arany láttak maguk körül? Hol van az ország? – tette fel a kérdést Hatvany Lajos a Gyulaival készült interjúval szinte egy időben. – Nemcsak a külső kép változott meg, hanem az emberek is, belül, lelkük legmélyén. Mások a vágyaink, mások az eszményeink, több a kételyünk, más jókat becsülünk, más rossztól félünk – mást gondolunk Istenről, hazáról, erkölcsről, családról. Az lesz a költőnk, aki nekünk *rólunk* dalol, aki elmondja mindazt, ami a *ma* magyarját izgatja.⁶¹

Az *Almanach*-nyilatkozat valójában Gyulai bírálóit igazolja: a szöveg egy olyan irodalmár-kritikust jelenít meg, aki a maga elveit változhatatlannak tekinti, *ítéleteit* – általában a Budapesti Szemle *Értesítő* rovatának ítéleteit – hivatkozási alapként kezeli,⁶² mintha peres ügyekben hozott precedensértékű döntésekről volna szó. Ez a viszonyulás határozza meg az „affektálónak” mondott, „nem sokat érő” Ady Endre minősítését is. Az *Új verseket* Gyulai „segédje”, Berki Miklós lényegében ugyanazon kifogásokkal illette, mint Lévay József a *Vér és arany* kötetet: Ady verseit nem az élet, a „szív” sugalmazta, őszintétlenek, mesterségesek; a szenvelgés, a sejtelmesség csak az ihlet hiányát leplezi.⁶³ Maga az „affektáció” kifejezés a *Holnap*-kritikában található, Lévay konklúziója lényegében az egész „korai” Ady-vita lezárásaként is olvasható:

⁶⁰ A zárójeles megjegyzés csak a Pesti Naplóban olvasható.

⁶¹ HATVANY Lajos, *Jegyzetek a mai irodalomról*, Magyar Hírlap, 1908. december 25., 37–38, i. h. 37.

⁶² Gyulai és Lévay József „összedolgozásáról” l. Porkoláb Tibor említett tanulmányát.

⁶³ BERKI Miklós, *Ady Endre...*, i. m., 312–314.; [LÉVAY József], – ó –, *Vér és arany: Újabb versek, írta Ady Endre*, Budapesti Szemle, 134. köt., 1908. május, 311–315.

Mi azt az utat és módot, melyen az ő műzsája indul, nem látjuk lírai költészetünk javára vezetőnek. Rossz példát ad az üres szavakkal való játékra, a torzalkotásokra, az affectatióra. Íme, eddig is mily sok nő és férfi verselő tévelyeg utána. Fejlődnie, tisztulnia kell. Fog is, ha el nem szédül, vagy el nem csügged. *A holnap* bizonyos az övé. Mert hiszen fiataloké a jövő. De az »új iskolára«, a költői nyelvnek és lírai költészetnek új irányt és lendületet teremtő eredeti tehetségre még Ady Endre után is várunk kell. Vörösmarty, Petőfi, Arany még itt emelkednek előttünk felhőtlen magasban.⁶⁴

Visszatérve az interjúhoz, ekkor hirtelen – miként Bányai fogalmaz – Gyulai „kezébe akadt [!] a Nyugat legújabb (23-ik) száma”:

„Lapozgatni kezdett benne, öt-hat lapot fordított egyszerre, egyik lapnál aztán megállott. Majd átadta, hogy olvassak pár verset belőle. Olvastam. Egy vidéki poéta versei voltak.

– Szamárság! – felelte mosolyogva. – Nagy szavak és nagy ürességek. Miért nevezik ezt modernnek. Régen az ilyen költeményeknek klapancia volt a neve.”

A szöveg tanúsága szerint Gyulai a gyakorlott szerkesztők eljárását alkalmazza: első látásra ítéli meg, hogy az adott szerzővel van-e értelme egyáltalán foglalkoznia – és nem ismeri fel Babits Mihály verseinek értékét (mert hiszen ő a „vidéki poéta”).⁶⁵ Nem is ismerheti fel, mert ezek a versek – *Az örök folyosó, Sunt lacrimae rerum, Hegeso sírja, Szőlőhegy télen* – nem befogadhatók első olvasásra, nem láthatók át egy pillanat alatt; nem olyanok, mint aminőket a Budapesti Szemle 1907–1908-ban például Szabolcska Mihálytól, Vargha Gyulától, Kozma Andortól vagy legifj. Szász Károlytól hozott. S ami még az 1908 végén született Gyulai-nyilatkozatban szerepel – némi *lárifárizás, tóth-kálmánózás*, utalás az újságíró-irodalom léhaságára, színvonalbeli süllyedésére –, csak emlékeztet a briliáns kritikus egykori ragyogására.

Több tízezres példányszámú napilapban nyilatkozni jelentős dolog – különösen értelmiségiek számára. Önbizalmat ad, reputációt növel, hiúsági szempontból sem utolsó fejlemény. A műfajnak azonban megvannak a veszélyei, a sajtó a maga szempontjai szerint szelektálja és interpretálja a valóság egyébíránt közvetíthetetlenül bonyolult összefüggéseit.

Gyulai – mint Schöpflin fogalmazott – „[e]gész életében harcban állott a sajtóval – soha nem tudta megérteni a szeme láttára kifejlődő modern hírlapírást, amely az értesülés gyorsaságára, percipiálás friss impulzivitására, a közönség pillanatnyi szükségleteinek kielégítésére van alapítva, s ezeknek érdekében háttérbe juttatja a tájékozódás alaposágát, az ítélet megfontoltságát, a közönség pedagógikus kezelését”.⁶⁶ Húsz évvel korábban Gyulainak jóváhagyásra elküldték volna újságnyilatkozatának nyomdai levonatát. 1907-ben és 1908-ban ezt már valószínűleg nem tartották fontosnak. Gyulai már nem volt a főrendiház jegyzője, nem volt a Kisfaludy Társaság elnöke, nem volt

⁶⁴ [LÉVAY József], f., *A Holnap*, Budapesti Szemle, 136. köt., 1908. december, 454–457, i. h. 457.

⁶⁵ A Nyugat említett, december 1-jei számában egy művésztől több verset – Adyn kívül – csak Babitstól adtak közre (393–395).

⁶⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *Gyulai Pál posthumus könyve*, Nyugat, 1913. június 16., 910–917, i. h. 914.

akadémiai osztálytitkár, és az egyetemről is nyugdíjba vonult. De ezúttal mindenk előtt óvatlan és elbizakodott volt. A nála megjelenő újságírókat nem fogadta partnerként, leckéztette, foglalkozását lebecsülően emlegette; improvizált, hibát hibára halmozott – és most maga is „áldozatul” esett. A Pesti Napló 1909. újévi interjúsorozatát – benne Gyulai meglehetősen szerencsétlen megnyilvánulásával – több ezren olvashatták, közöttük barátai, szerkesztőtársai, pályatársai, ismerősei. Az *Almanach* megjelenéséig még több mint öt hét volt vissza.⁶⁷ Valóban senki nem figyelmeztette Gyulait? Vagy nem hallgatta meg jóakaróit? Nem hitt nekik?

III.

A Nyugat a fentieknél jóval ártatlanabb megjegyzésekre is gyakorta fulmináns cikkekben válaszolt. Gyulaival azonban nem lehetett összeveszni, Gyulait a Nyugatban nem lehetett „rendreutasítani”, mint Herczeg Ferencet vagy Beöthy Zsoltot.⁶⁸ 1892-ben Gyulai kért figyelmet egy Ignotus álnéven publikáló kezdő *A Slemil keservei* című elbeszélő költeményének. Gyulai nem tagadta, hogy a mű kissé bőbeszédű, olykor ízléstelen, „magyarsága és verselése nem mindenütt kifogástalan”, de lélektanilag hitelesnek, költőileg érdekesnek, egyszóval *tehetséges* ember munkájának mondta,⁶⁹ vagyis – és ez már Ignotus későbbi értelmezése – megvédte azoktól, akik a fiatal íróktól városi neveltetésük, háttérük és élménykörük miatt elvitták azt, hogy ők is a magyar irodalomba tartoznak.⁷⁰

Osvát Ernő 1899-es nyílt levelében, amelyet Gyulainak a Kisfaludy Társaságban történt lemondatása után tett közzé, mindenki számára világosan fogalmazott: „a végkimerülés tehetetlenségével született akárhányévesekkel”, vagyis az irodalmi középnemzedékekkel szemben az akkori és eljövendő fiatalok lesznek Gyulai szellemi örökösei.⁷¹ A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen Osvát, Fenyő Miksa, Elek Artúr, Schöpflin Aladár, Laczkó Géza, Kuncz Aladár *mind* hallgatták Gyulait, többen otthonában is meglátogatták, Fenyő és Elek publikálták a Budapesti Szemlében.

⁶⁷ AEÖPM IX, 580.

⁶⁸ Az 1913. január 16-i Nyugatban Fenyő Miksa éles hangon kifogásolta Beöthy Zsolt és Herczeg Ferenc néhány kijelentését (*Beöthy Zsolt – Herczeg Ferenc*. 148–151). A dolog érdekessége, hogy Beöthy éppen egy – a fentiekben tárgyaltakhoz hasonló – év végi körkérdés alkalmából fejtette ki véleményét (l. [„Mai irodalmunkból egyetlen munkát...”], *Az Újság*, 1912. december 25., 291), míg Herczeg a Petőfi Társaságban mondott beszédet. – Herczeg „Rendreutasította Beöthy Zsoltot...” kezdetű jegyzetével válaszolt a Magyar Figyelőben ([név nélkül] 1913. február 16., 328–329), amelyre Fenyő reflektált *Herczeg Ferencnek* címmel (Nyugat, 1913. március 1., 397–398). Herczeg Ferenc ismét „Rendreutasította Beöthy Zsoltot...” kezdettel szólalt meg (Magyar Figyelő, 1913. március 16., 494–495), végül Fenyő záró megjegyzései jelentek meg a Nyugatban (*Válasz Herczeg Ferencnek*. 1913. április 1., 574).

⁶⁹ [GYULAI PÁL] –i., *Ignotus: A Slemil keservei*, Budapesti Szemle, 69. köt., 1892. március, 476–478, i. h. 476.

⁷⁰ IGNOTUS, *A Nyugat útja*, Bp., Lőrincz Ernő, 1930, 5–6.

⁷¹ L. KOSZTOLÁNCZY TIBOR, „Egy phalanx”?: *Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 112(2008), 3. sz., 287–305, i. h. 303.

A szomorú és csüggedt Hatvany Lajost – akiből a Deutsch Ignác és Fiai cég Mérleg utcai központjában üzletembert akartak faragni – Gyulai szabadította fel: elfogadta a Budapesti Szemle dolgozótársának, egyetemi tanulmányokra ösztönözte, az egész életét másfajta pályára helyezte.

Az 1909-es nyilatkozatot követően a Nyugat továbbra is a következetességet, az egyenességet, a lelkesítő példát emeli ki Gyulai sorsából. Mindez nem részrehajlás vagy elvtelenség, a szerkesztőknek – ha mástól nem, Hatvany Lajostól – értesülniük kellett Gyulai fokozódó szellemi hanyatlásáról. Kuncz Aladár írja *Az utolsó magyar* című esszéjében 1909 tavaszán, Gyulai halála előtt mintegy fél évvel:

Aki oly sok nagy életet megismert, s maga is egy nagyszerűt élt le, talán megismerhette az élet titkát, s mi szívszorongva járulunk hozzá, hogy megtudhassuk azt, amiről oly sok fényes álmot szövünk, de szétfoslásától oly erősen félünk, ő azonban nem tud nekünk felelni; mikor egy nagyszerű visszapillantással életére, valami nagy, súlyos értéket adhatna nekünk útravalóul, a felettünk lebegő játékos sorsintéző megtagadja tőle a visszaemlékezést, s ő a nagy titkok műhelyétől visszajut egy új, gondtalan gyermekkorba, mely valami más, szebb jövő felé áhítóz.⁷²

Gyulai halálakor Schöpflin Aladár a Nyugatban *az embert* búcsúztatja: a modern Magyarországot megteremtő nagy nemzedék utolsó képviselője eltávozott, de „Gyulai Pál, az író, nem halt meg”.⁷³ A Nyugat 1909. november 24-i emlékünnepeén Ignotus és Hatvany ezt a gondolatot teljesítik ki. Gyulai rájuk hagyta „nem közönséges ítéleteit”, amelyek közül sok „húsz, harminc, negyven, sőt ötven évvel megállapíttatása után” is érvényes,⁷⁴ övék lett „a beavatottság melege”, ugyanakkor az igazi örökség – miként Hatvany írja – az, hogy Gyulai „szellemében” működjenek: „úgy, mint a tanár úr annak idején, frissen, elfogulatlanul, új szemmel állunk a dolgok elé, és senkivel, még a tanár úr ítéletével se törődve, a más élve kimondjuk a ma büszke, diadalmas igazát”.⁷⁵

Ebből aztán még rengeteg baj származott.

⁷² KUNCZ Aladár, *Az utolsó magyar*, Nyugat, 1909. április 1., 369–372, i. h. 369.

⁷³ SCHÖPFLIN Aladár, *Gyulai Pál*, Nyugat, 1909. november 16., 521–522, i. h. 522.

⁷⁴ IGNOTUS, *A mi koszorúnk*, Nyugat, 1909. december 1., 577–581, i. h. 579.

⁷⁵ HATVANY Lajos, *Gyulai Pál estéje: Emlékezések, megemlékezések*, Nyugat, 1909. december 16., 684–708, i. h. 692, 708.

Félszázadon át Gyulai Pál volt az értékelője azoknak az irodalmi alkotásoknak, melyek a regény, drámaírás és a költészet terén Magyarországon végbementek. Szavának döntő súlyt biztosított elfogulatlansága és az irodalmi termékek objektív vizsgálata. A legújabb magyar szépirodalom áramlásai az ő portájáig is elhatottak, tisztán arról van tehát szó, hogy ő mit lát és miket látott bennök, s milyen mértéket alkalmaz rájuk. Felkerestük a kiváló kritikust Sándor utcai lakásán, hogy meghallgassuk véleményét. Íróasztala mellett ült, előtte könyvek, egy újságlap és kéziratlapok heverték.

— A legújabb magyar irodalomról akarja hallani a véleményemet? — kérdezte. — Nem nyilatkozom. Megtörtént már több ízben, hogy interjúkat vettek tőlem, s aztán olyan nyilatkozatokat adtak a számba, amiket sohasem mondtam. Ennélfogva nem nyilatkozom többet senkinek.

De azért mégis nyilatkozott önkéntelenül és akarat ellenére, anélkül, hogy észrevette volna. Sem a köteles diszkrétciót, sem a kiváló író iránt való tiszteletet nem sértjük meg, mikor Gyulai Pálnak ide rögzítjük ezt a röpke, tömör és vastag vonásokkal kirajzolt véleményét. Miután szigorúan amellet maradt, hogy nem nyilatkozik, beszélgetésünk során a következőket mondta:

— Gondolataimat és véleményeimet nem bízom másokra. Én is író vagyok, s ha van valami mondanivalóm, elmondom a Budapesti Szemlében. Különbösen sem értem, hogy milyen irányban óhajtja véleményemet. *A legújabb irodalomban is vannak tehetséges és nem tehetséges emberek. És vannak olyanok, kik eredetiek, és olyanok, akik utánzásból élnek. Nemzeti vonás a legkevesebb bennök, ez tény.* A Budapesti Szemléből meg lehet tudni ezeket.

Gyulai Pálnak a Budapesti Szemlében írott kritikáiból és a Kisfaludy Társaságban elmondott beszédeiből meg lehet valóban tökéletesen állapítani, hogy miként vélekedik ő a legújabb irodalom termékeiről. Igaza van tehát abban, mikor szóbeli nyilatkozatokban nem ismétli magát, hiszen az író és a kritikus álláspontjának leghitelesebb kifejezője nem a privát szó, hanem a cikk, értekezés vagy könyv, melyekben nézeteit tolmácsolja. Gyulai volt az első, aki a zszurnalisztika „tárcaözön”-ében konstataulta, hogy az újságtárca megöli a tehetségeket,

Félszázadon át Gyulai Pál volt az értékelője azoknak az irodalmi alkotásoknak, melyek a regény, drámaírás és költészet terén Magyarországon végbementek.* Szavának döntő súlyt biztosított elfogulatlansága és az irodalmi termékek objektív vizsgálata. A legújabb magyar szépirodalom áramlásai az ő portájáig is elhatottak, tisztán arról van tehát szó, hogy ő mit lát és miket látott bennök, s milyen mértéket alkalmaz rájuk. Felkerestük a kiváló kritikust Sándor utcai lakásán, hogy meghallgassuk véleményét a legújabb szépirodalomról. Szalonjában, egy karosszéken ült, Kazacsai Gerőné, egy komoly tehetségű művésznő pedig portrait-ját festette.

— A legújabb magyar irodalomról akarja hallani [a] véleményemet? — kérdezte. — Nem szívesen nyilatkozom. Megtörtént már több ízben, hogy interjúkat vettek tőlem, s aztán olyan nyilatkozatokat adtak a számba, miket sohasem mondtam.

Megnyugtattuk, hogy ezúttal semmiféle visszaélés** nem történhetik, erre bizalmassá lett.

— A legújabb irodalomban is vannak tehetséges és nem tehetséges emberek. És vannak olyanok, kik eredetiek, és olyanok, akik utánzásból élnek. Nemzeti vonás [a] legkevesebb bennök, ez tény. Arról azonban szó sem lehet, hogy akár a költészetben, akár drámában*** és regényben Arany, Petőfi, Katona vagy Kemény magasságáig egy is eljutott volna. Megírtam ezt többször a Budapesti Szemlében, s ma is ez a nézetem. Hallom, hogy most nagyra vannak egy fiatal poétával**** Nem számít. Nem sokat ér! A Budapesti Szemlében is írtunk róla. Tehetséges ember, de tele van affektációval, márpedig, aki a költészetben affektál, az olyan, mint aki a tiszta bort hamisítja. Abból, hogy utánzóik vannak, legfeljebb az következik, hogy izléstelen emberek nagyobb számmal burjánoznak, mint régen. Az utánzók irratgatása különben a kritika dolga, melynek az a feladata, hogy az izlés érdekeit megalkuvás nélkül védelmezze. De nem az újságcritika, mert egy és más kivételektől eltekintve, ez már lesüllyedt a közönséges reklám és az üzleteskedés színvonalára. Legjobb esetben pedig szinte mindenik lap a maga emberét magasztalja, de a reklám akkora apparátusával és izléstelenségével, ami a régi időkben sohasem történhetett volna.

mert lehetetlenné teszi a nagyobb koncepciókhoz való vonzódást. Ő róttá meg egyik beszédében a modern szépirodalmi írókat amiatt is, hogy írásaikban a műgond alig csillan fel. A legeslegújabb írókról, nevezetesen a ma embereiről pedig alig pár hónap előtt mondott véleményt a Budapesti Szemle, konstatálván, hogy vannak közöttük tehetséges emberek, kik azonban még csak fejlődésük elején állanak, és vannak költők, kik közül egyik-másik nagy robajt támaszt maga körül, de amit Gyulai és a Budapesti Szemle egyelőre csak titánoskodásnak tartanak.

— Ha ír valamit beszélgetésünkről [!] — mondta végül tréfásan —, jegyezze meg, hogy pénzt, paripát és feleséget sohasem bízok másra. Ez az elvem, melyet kiegészíték azzal, hogy amíg bírom kezelni a tollat, és van terem véleményem elmondására, gondolataimat sem bízom mások protekciójára.

Nem lehetetlen, hogy egy-két hónap múlva már be is váltotta Gyulai ígéretét, s részletes okolások kíséretében fogja közölni a legújabb irodalomról nézeteit, miket előtünk csak pár szóval, nagy általánosságban megjelölt.

[Név nélkül], *A modern magyar irodalom*, Pesti Napló, 1907. december 25., 19—20., i. h. 19.

Nem tudom, hogy ezen mi az örülnivaló. Inkább szomorkodni kellene, hogy az irodalmi kritika ennyire lesüllyedt.

Kezébe akadt a Nyugat legújabb (23-ik) száma. Lapozgatni kezdett benne, öt-hat lapot fordított egyszerre, egyik lapnál aztán megállott. Majd átadta, hogy olvassak pár verset belőle. Olvastam. Egy vidéki poéta versei voltak.

— Szamárság! — felelte mosolyogva. — Nagy szavak és nagy ürességek.***** Miért nevezik ezt modernnek. Régen az ilyen költeményeknek klampancia volt a neve.

Tovább folytattam az olvasást. Feladogattam a prózából is egy kis mutatványt az öreg kritikusnak, hogy tájékozódjon.

— Lárifári! 1856 körül Tóth Kálmán a Hölgyfutárban egy verset tett közzé a kritikusok ellen, kik tanulmányt és elmélyedést ajánlottak a fiatal íróknak. „*Ti csak tanuljatok!*” — vágta vissza Tóth Kálmán, és ő azt hitte, hogy ezzel elintézte az akkori fiatal irodalmat. Írhatnak ma is akármit, komoly tanulmány nélkül még a tehetségesek is elakadnak, a tehetségtelenek pedig, kik a tehetségek utánzásából***** élnek, legfeljebb arra jók, hogy ízléstelenségekkel és nagy szavakkal megrontsák a hitelét minden komolyabb törekvésnek.

* PN: végbement

** PN: indiscretio

*** PN: a drámában

**** PN: poétával (Ady Endrére célzott, kit beszélgetésünk további folyamán meg is nevezett).

***** PN: ürességek!

***** PN: a tehetséges utánzásból

A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanchja, 215—216.; ill. *Írók — az irodalomról*, Pesti Napló, 1909. január 1., 98—99., i. h. 99. — A Pesti Napló 1909. évi 1. száma január 2-án jelent meg, de az interjúkat is tartalmazó mellékleten január 1-i dátum szerepel.

Az interjú kivonatát l. *Ady-interjú* [!] = GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, szerk. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Bp., Akadémiai, 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 5), 629—630.